

A holokauszt tanítását a tolerancia és az empátia fejlesztése miatt is fontosnak tartom. Ebben az időszakban két órát tudunk a feldolgozással foglalkozni; a németországi törvényeket és a hazai zsidótörvényeket összehasonlítva tanítom, az Endlősunghoz a hazai vidéki zsidók deportálását párosítva mutatom be. Ha már négy éve tanítom az osztályt, akkor a zsidók életéről, a zsidó–magyar közös történelemről, a zsidó kultúra sajátosságairól már sokat tudnak a tanítványaim, így leszűkíthető a tanítás az 1933 és 1944 közötti korszakra. A pécsi, illetve Pécsre hozott zsidók kálváriáját a gettósítástól a bevagonírozásukig végigkövetjük, tisztázva, hogy melyik utcák, melyik épületek voltak a helyszínek. Különböző források segítenek városunk történelme és az emberi sorsok megismerésében. Önként jelentkezők botlatókövekről is fényképeket készítenek, ami jelentősen segíti az azonosulást.

Témazáró dolgozataink az érettségi elvárásaihoz igazodnak, forrásfeldolgozást, térképismeretet is kívánó tesztet iratok, de a szóbeli feleltetés folyamatos.

Bihari Péter: Néhány gondolat a holokauszt tankönyvi megjelenítéséről – részletek *

Nem könnyű megmondani, hogyan célszerű iskolai tankönyvekben a fent megjelölt témáról írni – nyilvánvalóan többféleképpen is lehet (jól). Érdemes leszögezni, hogy itt is, mint mindenütt, a szerzőnek (jó) kompromisszumokat kell kötni. Talán nem esem a holokausztrelativizálás bűnébe, ha megemlítem, hogy az utóbbi időben a hangsúlyok mintha túlzottan is efelé tolódtak volna. Ahogy a második világháború utáni évtizedekben szinte csak a háború csatáiról és fordulatairól, a szövetségesek együttműködéséről és a fasizmus legyőzéséről esett szó (az európai zsidóság tragédiáját csak mellékesen tárgyalták, s az áldozatokat nemigen különböztették meg), úgy mostanában az itt említett témák nagyon a háttérbe szorúlnak – marad az üldöztetés, a genocídium, a holokauszt mint lassan egyedül kiemelendő tárgy.

Nyilván messzire vezetne az okok kutatása, ezért itt csak kettőt említek. Az egyik a háborút élete nagy élményének tudó „hősi” nemzedék lassú kihalása. (...) Viszont – megint sokféle ok miatt, amiben Szrebrenyica éppúgy benne lehet, mint Ruanda – a holokauszt minden korábbinál jobban él az európai köztudatban, sőt (sokak szerint) a mai közös európai identitás megteremtésének egyik legfontosabb tényezője. Csak az arányokra érdemes ügyelni itt is, mint minden más esetben.

Fontos, hogy a holokauszt tankönyvi tárgyalását történelmi kontextusba helyezzük. Kétszeresen is. Egyfelől: tudatosítsuk, hogy a barbár második világ-

* Az előadás teljes szövege elolvasható a <http://www.tte.hu/egyezzunkki/> honlapon.

háborúban a civilek elleni erőszak, az állami terror és népiirtás vagy időnként a „mindenki háborúja mindenki ellen” szinte normális jelenség volt. Elégge ismert adat, hogy az 5,7 millió szovjet hadifogolyból kb. 2,4 millió élte túl a háborút, a maradék 3,3 millió nagyobb része éhen halt. A megmaradtakat pedig Sztálin haladéktalanul lágerbe küldte. Üldöztek vagy üldözhettek szinte mindenkit; a lágererek népe sem csak a zsidók közül került ki. Ám itt is vigyázni kell, hogy ne essünk ellenkező túlzásokba: e tény tudatosítása ne jelentse az európai zsidóság tragédiájának a relativizálását. Közismert interpretáció, de megismétlem: a történelemben ilyen arányú és jellegű genocídium – azzal a céllal, hogy egy ellenségnek minősített nép minden egyes tagját megöljék, mégpedig hatékonyan alkalmazott ipari és bürokratikus módszerekkel – addig sosem fordult elő, egyediségét tehát tudatosítani kell. A kontextusba helyezés másik módja, hogy nyilvánvalóan képtelenség a végén, az emberek meggyilkolásával kezdeni és milliós számokkal dobálózni. Ennek elemzésével jobban meg lehet értetni, miért szorultak a „lét peremére” az üldözöttek, miért nem tudtak vagy akartak ellenállni stb. (...)

Alighanem célszerű volna egyszer úgy tárgyalni a holokausztot, hogy lehetőleg elkülönüljön a három lehetséges csoport: az elkövetőké, az áldozatoké és az egyikbe se sorolható közömbös (?) szemlélőké. (Tudjuk, az elkülönülés olykor nem volt ennyire egyértelmű.) Jelen sorok szerzőjét egyébként éppen e harmadik csoport magatartása érdekli legjobban. Mit tudtak, mit hittek, kik, miért segítettek vagy nem segítettek? Lássunk két, jellemző forrásrészletet, egy németet és egy magyart – hely hiányában egyik se került bele semelyik tankönyvbe, bár érdekesek.

„A kochstrassei vécén titokban a Journal de Geneve egyik számát olvastam, amelyet Bärchen csúsztatott a táskámba. Benne két cseh borzalmas jelentéssel, akik egy keleti lágerből szöktek meg. Úgy tűnik, a zsidókat ott szisztematikusan elgázósítják. Egy hatalmas mosdóba viszik őket, mintha fürdeni mennének, majd láthatatlan csöveken át gázt vezetnek be a helyiségbe. Ameddig csak mind meg nem halnak. A holttesteket elégetik. A cikk komolynak tűnt, nem valamiféle propagandairatnak, amely rémségekkel akar rágalmazni. Higgyünk ennek az iszonyatos jelentésnek? A legszörnyűbb sejtéseket is túlhaladja. Egyszerűen nem lehet, hogy igaz. Ilyen állatiasak még a legbrutálisabb fanatikuskok sem lehetnek. Bärchen és én egész este nem tudtunk semmi másról beszélni. A láger valamilyen Auschwitz nevű városnál van. Ha mindaz, ami az újságban áll, valóban megtörtént, akkor nem marad más hátra, mint imádkozni: Uram, szabadíts meg bennünket a gonosztevőktől, akik a nevünket ezzel a szégyennel mocskolják be.” (Ursula von Kardorff: *Berliner Aufzeichnungen 1942 bis 1945*. Berlin, 1992. 272.)

A berlini újságíró 1944. december 27-én jegyezte fel a fentieket naplójába. A szöveg többszörösen is érdekes, órán is elővehető. A naplóíró hölgy a jól értesültek közé tartozott, ráadásul kapcsolatban volt a német ellenállás néhány tagjával. Se náci nem volt, se olyan, aki inkább behunyja a szemét a kellemetlen dolgok előtt – a bejegyzés igazságtartalmát nehéz volna kétségbe vonni. Mégis: az 1944-es év végéig nem tudott biztosat a keletre hurcolt zsidók sorsáról, Auschwitz nevét pedig nem is hallotta. Vívódik, hogy higgyen-e a svájci lapnak vagy sem, egész este erről vitáznak, s természetesen felvetődik bennük „a németek” általában vett felelőssége is. Mellesleg érdekes az is, hogy titokban, egy lakás vécéjében olvassa az újságot. Úgy tűnik, sok német magatartását jellemezte, hogy megelégedett azzal az információval: a zsidókat valahová keletre viszik (dolgozni?). Később erre mondták: épp eleget tudtak ahhoz, hogy tudják: nem is akarnak többet tudni. A *Die Zeit* című hamburgi lap 1995-ben rendezett kerekasztal-beszélgetést a Wehrmacht viselt dolgairól. Ezen Helmut Schmidt – egykori katonatiszt és korábbi szövetségi kancellár, aki évekig szolgált a keleti fronton – erőteljesen hangsúlyozta: ha valaki nem hiszi el neki, hogy semmit sem tudott az ottani zsidókkal történekről (noha neki magának is voltak gondosan titkolt zsidó felmenői), akkor a maga részéről inkább ott hagyja a társaságot.

Darvas Iván visszaemlékezése némileg más jellegű. Először is nem napló, hanem jóval későbbi memoár. Nem is a kívülálló, hanem a partvonalon (járdán), tehetetlenül szemlélődő szerepe az övé. Akkor még húszéves sem volt, de a jelenet erősen megmaradt benne, ahogy a saját érzései is.

„...A Népszínház utca és a József körút sarkán óriási tömegbe ütközöm. Állnak az emberek a járdán, és bámulják az úttesten vonuló különös menetet. Vagy kétszázan menetelnek tarkóra tett kézzel az úttest közepén. Valamennyien a március óta kötelező megkülönböztető jellel, a sárga csillaggal a mellükön. Jószerivel nők, gyerekek, öregek, köztük csak néhány javakorabeli férfi. A villamosok, autók, buszok mind leálltak... A kétszáz zsidót négy fegyveres, [nyilas] karszalagos fiatal fiú kíséri. Egy elől, kettő kétoldalt, egy meg hátul. Kiderült, hogy az egyik ún. csillagos házból el akartak vinni néhány zsidót, azok meg nem hagyták magukat, ellenálltak. Lövöldözésre került sor, egy csomó zsidót ott a helyszínen lemészároltak, a maradékot meg most viszik el. Mindössze négyen voltak a fegyveresek. Négy, géppisztollyal felfegyverzett, fiatal gyerek, nálam is fiatalabbak tán. Meg kétszáz fegyvertelen zsidó. És a járdán – velem együtt – több ezer bábmészakodó járókelő. A keresztény úri magyar középosztály... Soha életemben, se azelőtt, se azóta nem szégyelltem magam ilyen feneketlenül.”

(Darvas Iván: *Lábjegyzetek*. Európa Kiadó, Budapest, 2001. 58.)

A szöveg azért is érdekes, mert minden történelem – így a holokauszt is – akkor tanítható jól, erőteljesen, ha személyes. Ez ebben a forrásrészletben feltétlenül megvan. Ismerjük a szerzőt (esetleg néhány diák is ismerheti), ismerjük a helyszínt, Budapest központját. Nem nehéz elképzelni a jelenetet sem. Érdeemes még egyszer leírni: nem elsősorban az áldozatok számát kell kiemelni, főleg nem előre. Hanem emberek, egyes emberek tragédiáját érdemes felidézni, s minél kisebb gyerekeket tanítunk, ez annál inkább érvényes. Például Anne Frank története is ezért ragadhatott meg olyan tartósan és véglegesen sokunk emlékezetében.

VITA

Molnár Judit (felkért hozzászóló): Napjainkban is elég rendszeresen olyan téves állítások hangoznak el, hogy 1944-ben, amikor a nyilasok hatalomra jutottak, ennek okán több százezer zsidót deportáltak Magyarországról különböző koncentrációs táborokba.

A magyar holokauszt nem 1944-ben kezdődött, hanem a zsidótörvényekkel, amelyeket már a második világháborút megelőzően elkezdtek meghozni. Nemcsak azok a bizonyos, számozott törvények léteznek (az I., II., III. zsidótörvény, illetve a történészek IV. zsidótörvényként a XV., mező- és erdőgazdasági ingatlanokról szóló törvényt is említik), hanem közel kéttucatnyi törvényről beszélhetünk. Ezek nem német nyomásra születtek.

Amikor a magyar holokausztról beszélünk, az 1941. augusztus 27–28-ai kamenyec-podolszkiji mézárjáról is említést kell tenni. Itt valóban volt német tiltakozás, ezért állította le Keresztes-Fischer a további deportálást Magyarországról, és nem azért, mert megtudta, mi történik Kamenyec-Podolszkijban a zsidókkal. Akik azonban a magyar állampolgárságukat nem tudták igazolni, tehát akik idemenekültek Magyarországra, azokat kisebb nagyságrendben továbbra is deportálják az országból.

A másik, gyakran elhangzó hiedelem, hogy Horthy Miklós, amint 1944-ben megtudta, mi történik a zsidókkal, azonnal leállította a deportálást, amivel megmentette a pesti zsidók életét. Nemcsak Horthyval, hanem az akkori politikai vezetéssel kapcsolatban említeném meg, hogy ők már 1942-ben pontosan tudhatták, mi történik a zsidókkal, ha deportálják őket Magyarországról. Csak egy példát említek 1943-ból, ami bizonyító erejű, hiszen jegyzőkönyv van erről a tárgyalásról. Ez a klessheimi találkozó 1943. március 16–17-én Horthy és Hitler között, amelyen egyértelműen elhangzik mind Ribbentrop, mind Hitler részéről, hogy mi történik a deportált zsidókkal, amire Horthy azt mondja: elvégre mégsem ütheti őket agyon, hiszen a törvényekkel már nagyon nagy